

Л.Л. Лазебник, д-р екон. наук, доц.

МІЖНАРОДНІ БАНКІВСЬКІ РОЗРАХУНКИ: ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ТА МОТИВАЦІЮ ВИБОРУ ФОРМ

В статті розглянуто основні форми здійснення міжнародних розрахунків комерційними банками. Структуровано основні чинники впливу на їх ефективність. Виділені внутрішні чинники впливу на оптимальність міжнародних банківських розрахунків як безпосередньо пов'язані з результатом і залежні від управлінської діяльності керівництва банку.

The basic forms of international settlements in commercial banks are considered in the article. Main factors of influence on their effectiveness are structured. The internal factors having an influence upon optimality of international bank settlements which are both directly related to result and dependent on the result of management activities of the bank are defined.

Ключові слова: комерційний банк, міжнародні розрахунки, ефективність міжнародних банківських розрахунків.

Keywords: commercial bank, international settlements, effectiveness of international bank accounts.

Банківська система виконує важливі макроекономічні функції, пов'язані з трансформацією заощаджень у інвестиції та забезпеченням безперервного функціонування системи розрахунків як у межах народного господарства країни, так і з зовнішньоекономічними партнерами. За сучасних обставин зростаючої взаємозалежності економік різних країн зростає роль ефективних та надійних міжнародних розрахунків, а також значення супутніх послуг банків при їх здійсненні. Адже комерційні банки виступають не тільки суб'єктами розрахунків у зовнішньоекономічних зв'язках вітчизняних компаній з зарубіжними партнерами, а й посередниками-консультантами, кредиторами та гарантами.

Зарубіжні дослідники внаслідок більшої розвинутості національних банківських систем більше уваги приділяли вивченню міжнародного банкінгу. Суттєвий внесок у розробку цієї проблеми зроблено Х.У. Дерихом, П. Кругманом, М. Обстфельдом, М. Пейро, Пітером С.Роузом, Максимо В.Енгом, Френсисом А.Лис, Лоуренсом Дж. Мауером та іншими. Вагомий доробок у дослідження міжнародних розрахунків належить також і вітчизняним науковцям – О.І. Береславській, Б.С. Івасіву, І.О. Лютому, В.І. Міценку, Л.В. Руденку [1,2,3,4]. Віддаючи належне їх науковим напрацюванням, слід зауважити, що існує потреба в подальшому дослідженні теоретичних та методичних основ здійснення міжнародних розрахунків в контексті глобалізаційних процесів у світі та можливостей запровадження і вдосконалення сучасних механізмів розрахунків у вітчизняну практику.

Необхідність вирішення даних питань зумовила актуальність теми статті і визначила її **мету** – на основі поєднання теорії менеджменту та узагальнення практики проведення міжнародних платежів виявити резерви для підвищення ефективності управління міжнародними розрахунками в комерційному банку.

Міжнародні розрахунки – це сукупність умов і порядку здійснення платежів, які напрацьовані практикою і закріплені міжнародними документами та звичаями, а також щоденна практична діяльність по їх реалізації. В основному розрахунки здійснюються безготівковим способом – шляхом запису на рахунках банків. Провідну роль у міжнародних розрахунках відіграють великі банки [5].

З огляду на особливості організації сучасну систему міжнародних банківських розрахунків, характеризують наступні ознаки:

- існує єдиний методологічний та регулюючий центр, який визначає правила, принципи та звичаї здійснення міжнародних розрахунків – Міжнародна торгова палата (МТП);

- вибір суб'єктами господарювання форми розрахунку здійснюється на підставі законодавчо встановлених правил;

- функціонують міжнародні та локальні, створені банками, технічні та інформаційні бази, що дозволяють здійснювати міжнародні банківські розрахунки;

- проявляються нові системні якості здійснення платежів: підвищення надійності їх здійснення, підвищення їх швидкості, посилення відповідальності комерційних банків за результати міжнародного розрахункового обслуговування клієнтів.

Сучасний етап розвитку системи міжнародних банківських розрахунків характеризується взаємодією трьох основних тенденцій. По-перше, це глобалізація міжнародних банківських розрахунків, що виражається у прийнятті на глобальному рівні правил обігу платіжних інструментів та використання різних форм розрахунків. До таких правил відносяться уніфіковані правила Міжнародної торгової палати по інкасо в редакції 1995 р. (публікація МТП № 522), уніфіковані правила та звичаї МТП для документарних акредитивів в редакції 2007 р. (публікація МТП № 600); Доповнення до уніфікованих правил для електронного представлення документів (2001 р.); Уніфіковані правила з міжбанківського рабурсування за документарними акредитивами (1995 р.); Міжнародна практика Стендбай (1998 р.) тощо. По-друге – це зростання кількості суб'єктів міжнародних розрахунків за рахунок розширення кола осіб, які користуються міжнародними розрахунковими послугами банків. І, по-третє, – це розвиток інформаційно-технічних комплексів, призначенням яких є посилення безпеки міжнародних розрахунків, підвищення їх швидкості та надійності.

Основними принципами і умовами міжнародних розрахунків є:

- грошові кошти підприємств та організацій, які беруть участь в оплаті, підлягають обов'язковому збереженню в банківських закладах на відповідних рахунках;

- платежі з рахунків здійснюються тільки із згоди платника (власника рахунку), за виключенням законодавчо закріплених випадків;

- оплата здійснюється за рахунок платника або кредиту банку, відмова від платежу лише у відповідних випадках;
- розрахунки пов'язані з обміном національних валют, що передбачає узгодження питання щодо валюти платежу;
- розрахункові операції носять як правило, документарний характер, тобто, здійснюються проти фінансових та комерційних документів.

Роль і ступінь участі банків у здійсненні міжнародних розрахунків визначається вибором форми розрахунків. Під формою розрахунків розуміють способи оформлення, передачі та оплати товаророзпорядчих та платіжних документів, які склалися в міжнародній комерційній та банківській практиці. Форма розрахунків - це категорія групування розрахунків за певними ознаками. Оскільки і міжнародній практиці термін «форми міжнародних розрахунків» є загальноприйнятим, варто розрізняти способи платежу та засоби розрахунків, маючи на увазі, що вищезазначений термін об'єднує два вказані поняття. Міжнародні розрахунки залежно від способу платежу бувають наступних форм: авансовий платіж, оплата після відвантаження, розрахунок за відкритим рахунком, акредитив, інкасо. А найбільш розповсюдженими в практиці за засобом платежу є наступні міжнародні розрахунки: платежі за допомогою чеків, платежі за допомогою векселів, банківські перекази.

В класифікації форм розрахунків в Цивільному Кодексі України застосовується критерій технології їх здійснення (ст. 1087), відповідно до якого вони поділяються на готівкові та безготівкові. А за критерієм інструменту розрахунку Цивільний Кодекс України поділяє використовувані безготівкові розрахунки на види: платіжне доручення, інкасо, акредитив, чеки (ст.1088) [6].

Під способом платежу в українській практиці розуміють послідовність та характер перерахування коштів з одного рахунку на інший в процесі розрахунку. Можна визначити наступні основні способи платежу:

- шляхом списання коштів з рахунку платника з наступним їх зарахуванням на рахунок отримувача;
- шляхом зарахування коштів на рахунок платника з наступним їх списанням з рахунку платника;
- з попереднім депонуванням коштів;
- за рахунок кредиту банку з наступним відшкодуванням від платника (табл. 1).

Таблиця 1. Зв'язок видів безготівкових розрахунків та способів платежу

Види розрахунків	Способи платежу
1.Платіжне доручення	1. Шляхом списання коштів з рахунку платника з наступним їх зарахуванням на рахунок отримувача
2.Інкасо	2.Шляхом зарахування коштів на рахунок платника з наступним їх списанням з рахунку платника
3.Акредитив	3.З попереднім депонуванням коштів
4. Чеки	4.За рахунок кредиту банку з наступним відшкодуванням від платника

Джерело: складено автором на основі [7]

В українській практиці порядок проведення розрахунків з використанням різноманітних форм визначається Законом України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» від 23.09.1994 р. із змінами та доповненнями, Інструкцією про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, затвердженою постановою Правління Національного банку України від 21.01.2004 р. № 22, Інструкцією про міжбанківський переказ грошей в Україні в національній валюті, затвердженою Постановою правління НБУ № 110 від 17 березня 2004 р., Інструкцією про безготівкові розрахунки в Україні, затвердженою Постановою правління НБУ № 135 від 29 березня 2001 р., Положенням про порядок виконання банками документів на переказ, примусове списання і арешт коштів в іноземних валютах та банківських металів, затвердженим постановою Правління НБУ від 28.07.2008 р. № 216, Положенням про порядок здійснення операцій з чеками в іноземній валюті на території України, затвердженим постановою Правління НБУ від 29.12. 2000 р. № 520, Положенням про порядок здійснення банками операцій за гарантіями в національній та іноземних валютах, затвердженим постановою правління НБУ від 15.12.2004 р. № 639, Положенням про порядок здійснення уповноваженими банками операцій за документарними акредитивами в розрахунках за зовнішньоекономічними операціями, затверджене постановою Правління НБУ від 03.12.2003 р. № 514.

Активність українських банків у проведенні міжнародних операцій, в тій чи іншій мірі пов'язаних із їх інтеграцією з зарубіжними банками, характеризується чистою інвестиційною позицією комерційних банків. Вона визначається як різниця між іноземними активами і пасивами. Динаміка зміни цього показника представлена в таблиці 2. З наведених там даних можна зробити висновок про зростання як вимог, так і зобов'язань вітчизняних банків перед нерезидентами.

Таблиця 2. Динаміка міжнародної інвестиційної позиції України, млн. дол. США

Дата	Вимоги	Зобов'язання	Чисті зовнішні активи
1	2	3	4
1 січня 2007 р.	57023	76942	-19919
1 січня 2008 р.	90318	117017	-26699
1 січня 2009 р.	106512	146711	-40199
1 січня 2010 р.	112513	152760	-40247
1 січня 2011 р.	133426	172211	-38785
1 січня 2012 р.	140916	187217	-46301

Джерело: [8]

Міжнародні банківські розрахунки для потреб управління варто розглядати з позиції їх ефективності. Ефективність міжнародних банківських розрахунків – це об'єднуюче поняття, що характеризує рівень надійності, своєчасності здійснення, швидкості та економічності виконання розрахунків, яке залежить від сукупності чинників, які можна умовно поділити на внутрішні та зовнішні.

До зовнішніх чинників відносяться:

-макроекономічні чинники;

-чинники, пов'язані з розвитком платіжної системи. Як правило, такі чинники пов'язані з дією макроекономічних, проте мають власні джерела формування.

Макроекономічні чинники – це сукупність трьох основних груп взаємопов'язаних чинників: економічних, політичних та форс-мажорних. До економічних чинників відносять принципи здійснення міжнародних розрахунків, правила та звичаї Міжнародної торгової палати у сфері міжнародних розрахунків, результати проведення економічних та зовнішньоекономічних реформ, які формують загальні умови організації міжнародних банківських розрахунків.

До політичних чинників відносяться ті рішення владних структур, які впливають на політику міжнародних операцій, що застосовується суб'єктами міжнародних банківських розрахунків. До них відносяться, по-перше, заявлені принципи зовнішньоекономічної політики, основні напрямки удосконалення форм міжнародних розрахунків і, по-друге, ставлення в суспільстві до міжнародної банківської діяльності. Всі ці чинники в сукупності формують відповідальність банків за ефективність їх міжнародної діяльності в цілому та ефективність здійснення міжнародних розрахунків, зокрема.

Форс-мажорні обставини, пов'язані з непередбачуваними подіями, спроможними уможливити порушення в здійсненні міжнародних розрахунків, можна умовно поділити на:

- політичні, пов'язані із запровадженням заборон на зовнішньоекономічні відносини, які зумовлюють необхідність перегляду умов взаємодії комерційних банків з їх клієнтами;

- економічні (зміни правил розрахунків, запровадження обмежень на кредитні операції з нерезидентами тощо), які ускладнюють взаємодію банків з їх клієнтами.

Друга група зовнішніх чинників складається з елементів, пов'язаних із розвитком платіжної системи, що характеризують її стійкість до коливань політичного та економічного порядку, спроможність підтримувати міжнародні банківські розрахунки на певному якісному рівні. До таких чинників можна віднести:

- нормативно-правове забезпечення міжнародних банківських розрахунків. Державне регулювання цієї сфери має відповідати умовам і правилам, які склалися у світовій практиці, щоб забезпечити максимальну результативність і якість роботи суб'єктів міжнародних банківських розрахунків;

- банківські правила та звичаї у порядку здійснення міжнародних банківських розрахунків та взаємодії з клієнтами забезпечують внутрішню стабільність системи міжнародних розрахунків за рахунок створення технічної та інформаційної бази, яка дозволяє мінімізувати ризики кризових ситуацій і не допустити системних проблем;

- характер структурної різноманітності системи міжнародних розрахунків проявляється у можливості використовувати різноманітні форми та розрахункові

схеми міжнародних розрахунків – розрахунок за акредитивом, інкасо, платіжними вимогами, із залученням уповноваженого банку тощо;

- рівень розвитку системи міжнародних розрахунків проявляється у дотриманні законів, правил, звичаїв, наявності різноманітних форм та інструментів здійснення міжнародних банківських платежів відповідно до вимог клієнтів, економічної доцільності, репутації банків, що в результаті дозволяє ефективно здійснювати міжнародні банківські розрахунки.

Під внутрішніми чинниками, що впливають на вибір форм міжнародних банківських розрахунків, розуміють сукупність чинників, які формуються на рівні комерційного банку – учасника міжнародних банківських розрахунків і на які керівництво банку спроможне впливати. Внутрішні чинники визначаються трьома основними критеріями:

- 1) вибір схеми міжнародних банківських розрахунків;
- 2) врахування умов та побажань клієнтів банку;
- 3) система управління міжнародними розрахунками в комерційному банку.

Вибір схем міжнародних банківських розрахунків визначається умовами клієнта за зовнішньоекономічною операцією, бажаними строками виконання контракту, наявністю кореспондентських відносин із зарубіжними банками, ступенем довіри до клієнта, вартістю операції. Можливість банку використовувати всі схеми міжнародних розрахунків означає вибір оптимального для банку і для клієнта варіанту в кожному конкретному випадку, а також наявність можливості використання альтернативних способів міжнародних банківських розрахунків. Чинники, які є визначальними при виборі схем міжнародних банківських розрахунків, можливо об'єднати в такі групи:

- технічні чинники, які пов'язані з наявністю програмно-технічного комплексу для здійснення міжнародних банківських розрахунків і забезпечення їх швидкості та надійності;

- методологічні чинники – це способи організації обробки платіжних інструментів у міжнародних розрахунках, націлені на мінімізацію часу та вірогідності помилок у їх здійсненні;

- економічні чинники – комісійна винагорода банку за здійснення міжнародних банківських розрахунків;

- організаційні чинники – методи планування і контролю міжнародних банківських розрахунків відповідно до вимог державного контролю та банківської практики.

Чинники, які визначають результати міжнародних банківських розрахунків, і які пов'язані з урахуванням вимог і побажань клієнтів, можуть бути представлені у наступному вигляді:

- фінансово-економічні чинники – сукупність заходів банку щодо встановлення оптимальних тарифів на комплексне обслуговування клієнтів в процесі міжнародних розрахунків, а також щодо оцінки ефективності різних схем розрахунків;

- чинники безпеки розрахунків – сукупність заходів щодо забезпечення безпеки розрахунків по усьому ланцюгу проходження платежу, а також щодо оцінки надійності клієнтів чи банків-кореспондентів при прийнятті рішення щодо співпраці у розрахункових відносинах.

Чинники, пов'язані з системою управління міжнародними розрахунками в комерційному банку мають здебільшого організаційну природу, оскільки їхній вплив визначає систему планування, контролю та оцінку ефективності здійснення міжнародних розрахунків в комерційному банку.

Кількісні показники, які дозволяють оцінити ефективність управління міжнародними розрахунками в комерційному банку, представлені в таблиці 3.

Таблиця 3. Показники ефективності міжнародних розрахунків в комерційному банку

Показник	Формула для розрахунку
1.Обсяг залучених коштів за договорами обслуговування міжнародних розрахунків за певний період (V_p)	$V_p = \sum_{i=1}^n V_i$ <p>V_i – обсяг коштів, залучених за i-тим договором обслуговування; n – кількість договорів обслуговування міжнародних розрахунків за період</p>
2. Обсяг залучених коштів за договорами обслуговування міжнародних розрахунків в розрізі різних форм міжнародних розрахунків за період (V_f)	$V_f = \sum_{i=1}^n P_i + \sum_{j=1}^k P_j + \sum_{t=1}^l P_t$ <p>P_{ijt} – вартість однієї угоди за i, j, t –ою формою міжнародних розрахунків; n, k, l – кількість угод за період</p>
3.Комісійний дохід банку від обслуговування міжнародних розрахунків (K_c)	$K_c = V_i \times IR_i$ <p>V_i – обсяг угод за договорами обслуговування з використанням i-тої форми міжнародних розрахунків; IR_i – ставка комісійного доходу за i-тим контрактом</p>

Для комплексної оцінки ефективності міжнародних розрахунків в комерційному банку має застосовуватися системний підхід, який полягає в розгляді усіх чинників впливу на результативність міжнародних розрахунків в єдності з результатами діяльності банку в цілому. Потрібне проведення аналізу на основі інтегрального показника, що враховує системний ефект, отриманий внаслідок запровадження новацій, нових елементів системи міжнародних розрахунків, програмно-інформаційних комплексів та автоматизованих систем управління банківськими послугами у співвідношенні із витратами на їх функціонування.

Висновки. У зв'язку із зростанням зовнішньоекономічного обороту України, інтеграцією українських банків до світової фінансової системи, відкриттям філій іноземних банків в Україні роль міжнародних банківських розрахунків постійно зростає. Система міжнародних розрахунків комерційних банків розвивається і

удосконалюється за рахунок виникнення нових платіжних інструментів, нових технічних та інформаційних засобів, розширення кількості суб'єктів міжнародних розрахунків.

Обслуговування комерційним банком міжнародних розрахунків своїх клієнтів є напруженою сферою конкурентної боротьби в сучасних умовах, що пов'язано як із широким вибором банків, які пропонують подібні послуги, так і з тими перспективними можливостями, які надає укладання договорів з постійними клієнтами на розрахункове обслуговування і комплексне управління міжнародними розрахунками клієнта. Для того, щоб отримати переваги в конкурентній боротьбі, комерційному банку потрібно забезпечити високу ефективність проведення міжнародних платежів і розрахунків.

Визначення ефективності міжнародних банківських розрахунків здійснюється на основі аналізу та класифікації чинників, які впливають на ефективність та вибір форм міжнародних розрахунків. Такі дії сприяють формуванню стандартів міжнародних банківських розрахунків, запровадження яких в комерційному банку дозволить підвищити ефективність його міжнародної діяльності.

Література

1. Банківська справа: підручник / І.О. Лютий, А.С. Криклій, В.І. Міщенко та ін.; за заг. ред. І.О.Лютого – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. – 384 с.
2. Береславська О.І., Наконечний О.М. та інші Міжнародні розрахунки та валютні операції: Навч. посіб. / Київський національний економічний ун-т; Українська фінансово-банківська школа при КНЕУ / М.І. Савлук (ред.). — К. : Видавництво КНЕУ, 2002. — 390 с.
3. Івасів Б.С. Міжнародні розрахунки: підручник / Б.С.Івасів – Тернопіль: Карт-бланш, 2004. – 223 с.
4. Руденко Л.В. Міжнародні кредитно-розрахункові та валютні операції. Видання 2-ге, перероблене і доповнене. Підручник – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 632 с.
5. Шило В.П. Організація міжнародних банківських операцій: Навч. посіб. / В.П.Шило, Васькова В.Н. – К.: Видавничий дім «Професіонал», 2008. – С.175.
6. Цивільний Кодекс України [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
7. Кривов'яз В.Т. Міжнародні кредитно-розрахункові операції в банках: Навч. Посіб. / За наук. ред. М.І.Сивульського. – К.: Університет «Україна», 2009. – С.24-25.
8. Офіційний сайт НБУ. Публікації. Економічні матеріали. Платіжний баланс і зовнішній борг. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=58128